

O‘ZBEKISTONDA SIYOSIY PARTIYALAR FAOLIYATI VA ULARNING HUQUQIY ASOSLARINI TASHKIL ETILISH TARIXI

Qoraqulov Doston To‘lqin o‘g‘li

Termiz davlat universiteti magistranti

***Annotatsiya:** Ushbu maqola mustaqillik yillarida O‘zbekiston Respublikasining siyosiy tizimida muhim institut hisoblangan siyosiy partiyalarning vujudga kelishi va davlat tomonidan huquqiy mustahkamlashi, siyosiy faoliyatining kengayishi, ko‘ppartiyaviylik tizimining shakllanish tarixi bag‘ishlanadi.*

***Kalit so‘zlar:** Siyosiy-partiyalar, ko‘ppartiyaviylik tizimi, huquqiy madaniyat, siyosiy tashkilot, mahalliy davlat hokimiyati organlari, nodavlat notijorat tashkilotlar, siyosatshunos va tarixchi olimlar.*

KIRISH

Dunyo demokratik boshqaruv tizimida siyosiy partiyalar va ularning faoliyati tarixi haqida gap ketar ekan, siyosiy partiyalarning davlat boshqaruv tizimidagi o‘rni va roli juda ham ahamiyatlidir. Siyosiy partiyalar aholining huquqiy madaniyatini va faolligini oshirish, ularning davlat siyosatini tashkil etish va boshqarishdagi ishtirokini ta‘minlash orqali davlat va jamiyat o‘rtasida o‘ziga xos ko‘prik vazifasini o‘tashini hamda ularning aholining jamoatchilik fikrini shakllantirishdagi, fuqorolarning siyosiy hayotda faol ishtirokini ta‘minlashga doir faoliyatini, qonunchilik va ijro hokimiyatiga ta‘sir etishi inobatga ayni bugungi demokratik fuqarolik jamiyati shakllantirishdek maqsad va muddolarimizga mos keladi. Tarixdan ma‘lumki siyosiy partiyalarning ilk ko‘rinishi, ijtimoiy guruhlar manfaatlarini ifodalovchi, ularning eng faol vakillarini birlashtiruvchi siyosiy tashkilotlar sifatida namoyon bo‘la boshlagan. Siyosiy partiyalar jamiyat siyosiy tizimining muxim qismi, ular davlatning siyosiy yo‘nalishini belgilashda ishtirok etib, hukumatning vakillik va

ijro etuvchi muassasalarini shakllantirib kelgan.

Dastlabki siyosiy partiyalar tarixi bilan tanishar ekanmiz 17 – 18-asrlar inqiloblari davrida paydo bo‘la boshlaganligini ko‘rishimiz mumkin. Ammo siyosiy tashkilot darajasigacha bo‘lgan vaqtlarga qadar ham soda ko‘rinishlari tarixda namoyon bo‘la boshlaganligini ko‘rishimiz mumkin. Siyosiy partiyalarga o‘xshash jamoa va tashkilotlar qadimdan mavjud bo‘lgan. Misol keltiradigan bo‘lsak Afina geteriyalari, Rim optimat va populyarlari antik davrda siyosiy partiyalar vazifasini bajargan. Siyosiy partiyalarning universal shakli asosan, qarindoshlik aloqalari bilan bog‘langan kishilar guruhi va maxfiy tashkilotlar ko‘rinishida ham bo‘lgan (Yorklar va Lankasterlar – o‘rta asrlar Angliyasida, Ali tarafdorlari – o‘rta asrlarda Arabistonda).

Ammo o‘tmish bilan bugungi hayotimizni taqoslab, tahlil qiladigan bo‘sak, bugungi jamiyat hayotida bo‘layotgan global o‘zgarishlar va inson huquqlari va erkinliklarini ta‘minlash borasidagi muammolarni tobora chuqurlashib borishi turli xil siyosiy mafkuralarga ega bo‘lgan siyosiy partiyalarning ko‘payishi va bir-biri bilan raqobat qilishi mobaynida o‘z oldiga yangi-yangi vazifalarni qo‘ymoqda.

Siyosiy partiyalarning bugungi kundagi ko‘rinishi eng maqbul ko‘rinish sifatida tan olinmoqda.

O‘zbekiston o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritmaguniga qadar, sobiq ittifoq davrida yagona (manopol) kommunistik partiya hukumronligi yillari ko‘p partiyaviylikka umuman yo‘l qo‘yilmaganligi barchamizga ayon. Bu bugungi demokratik tizimga solishtirib taxlil qiladigan bo‘lsak, davlat boshqaruv tizimida partiyalar o‘rtasida sog‘lom raqobat yo‘qligi, insonlarning turli qarashlari inobatga olinmaganligini demokratiya, na inson huquqlarining kafolatlanishiga to‘g‘ri kelmasligini ko‘rib o‘tishimiz mumkin.

O‘zbekiston o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgandan so‘ng davlat boshqaruv tizimida siyosiy partiyalarning tashkil etilishi va uning maqomi va huquqiy asoslarining yaratilishi, ularni davlat hokimiyati tizimidagi o‘rnini oshirish, parlament va deputatlik so‘rovi institutidan keng foydalanish bo‘yicha keng qamrovli chora-

tadbirlar amalga oshirilganligini ko'rishimiz mumkin. «Xalq deputatlari mahalliy kengashlari faoliyatida siyosiy partiyalar guruhlarining rolini kuchaytirish, ayniqsa, mahalliy ijro hokimiyati organlari faoliyatini nazorat qilish borasidagi vakolatlarini kengaytirish» masalasi dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Davlat hokimiyatida, ayniqsa, uning mahalliy organlaridagi ishtirokini tashkil etishga oid xorijiy tajriba va bu borada dunyo ijtimoiy fanlarida shakllangan huquqiy g'oyalar hamda xalqaro huquq normalaridagi qoidalar asosida mamlakatimizda ushbu soha faoliyati tarixini o'rganish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri ekanligini tasdiqlamoqda. Dunyoning aksariyat ko'pgina mamlakatlarida siyosiy partiyalar faoliyati tarixi masalalari yuzasidan qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, partiyalarning tashkil topishi, bosqichma-bosqich faoliyatining shakllanishi va rivojlanish tarixi, davlat boshqaruv tizimida tutgan o'rni masalalariga oid muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadigan tadqiqot yo'nalishi sifatida alohida e'tibor berilmoqda.

Shuningdek, yurtimizda mustaqillik davrida davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirish sohasidagi ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida «siyosiy partiyalar faoliyati va uning shakllanishi va rivojlanish masalalarini ko'rib chiqish, ularni rivojlantirish ustuvor vazifa etib belgilab olindi. Bularga, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (1992), «Mahalliy davlat hokimiyati organlari to'g'risida»gi (1993), «Siyosiy partiyalar to'g'risida»gi (1996) qonunlari, 2017-yil 8-avgustdagi PF-5185-son «O'zbekiston Respublikasida ma'muriy islohotlar konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi, 2019-yil 17-yanvardagi PF-5635-son «2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida»gi farmonlari va mavzuga oid boshqa qonun hujjatlarida belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu tadqiqot maqolasiga muayyan darajada xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O‘zbekiston Respublikasi milliy qonunchiligida siyosiy partiyalarga doir qator qonunlar qabul qilingan bo‘lib, ularda siyosiy partiyalarni to‘laqonli faoliyat yuritishi uchun zarur shar-sharoitlar yaratilgan. Bu huquqiy asoslar O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va xalqaro huquqning umum e‘tirof etilgan prinsiplari doirasida ishlab chiqilgan bo‘lib, ular “Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demakratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy qonun, “Siyosiy partiyalar to‘g‘risida”gi, “Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to‘g‘risida”gi[1], “Jamoat birlashmalari to‘g‘risida”gi[2], “Nodavlat notijorat tashkilotlar to‘g‘risida” gi[3] va shu sohaga bevosita aloqador o‘nlab normativ-huquqiy xujjatlarda aksini topgan. Fuqorolik jamiyatining eng muhim institutlaridan biri bo‘lgan, siyosiy partiyalarning faoliyati borasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev asarlari hamda Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov asarlarida har tomonlama va tizimli tarzda yoritib berilgan. Ularda O‘zbekistonda huquqiy demokratik davlat qurish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida jamoatchilik nazoratining o‘rni va ahamiyati hamda bu boradagi dolzarb masalalarga oid konseptual g‘oya va fikrlar mavjud. Shuningdek, bir qancha huquqshunos, siyosatshunos va tarixchi olimlar tadqiqotlar olib borganlar. Jumladan, o‘zbek olimlaridan N.Dehqonov[4, 156], N.S.Rasulova[5, 13] A.X.Saidov, A.Rahimov, Sh.Fayziyev, V.P.Belyaev, B.Ismailov, I.Bekov, Sh.N.Nazarov, J.M.Abdullaev, Sh.Bafaev, J.Chorshanbiev, I.I.Tolibov, X.Mamatov, I.R.Bekov, D.Q.Axmedov, E.X.Halilov, S.A.Abbosxo‘jaev, M.Qirg‘izboev, O.T.Husanov, Sh.Sh.Yariyev[6], xorijiy olimlar qatorida A.Yudin, V.V.Lapayeva, M.Dyuverji, S.E.Zaslavskiy va boshqalarni keltirishimiz mumkin[7, 6-9].

NATIJALAR

Tadqiqotning ilmiy natijalaridan ko‘p jildli “O‘zbekistonning eng yangi tarixi”da siyosiy partiyalar faoliyati tarixini bilan qiziqqan keng kitobxonlar ommasiga taqdim etiladi.

Ilmiy-nazariy xulosalar, taklif va tavsiyalardan mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari faoliyatida siyosiy partiyalar ishtirokini takomillashtirishning tashkiliy-huquqiy masalalarini rivojlanishini bosqichma-bosqich tahlil qilish, qonun hujjatlarining tegishli normalarini sharhlash, milliy qonunchilikni takomillashtirish hamda «Konstitutsiyaviy huquq», «O‘zbekistonda hokimiyat vakillik organlari» faoliyati tarixini o‘rganishda ilmiy-qo‘llanma bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, oliy o‘quv yurtlarida maxsus kurslarni tashkil etishda foydalanish mumkin. Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati shundan iboratki, mustaqillik yillarida siyosiy partiyalarning tashkil topishi va uning siyosiy hayotimizda asosiy o‘rinni egallashi borasidagi qarashlar fuqarolarimizning huquqiy madaniyatini yuksalishi va davlat boshqaruv tizimida faol ishtirok etish masuliyatini shakllantiradi. Mahalliy vakillik organlarining faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni, huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirishda, shuningdek siyosiy partiyalar amaliyotida foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi.

MUHOKAMA

Mustaqillikning ilk kunlaridan istiqlolimizni mustaxkamlash maqsadida ko‘plab qonun, qaror va farmonlar qabul qilindi. Dunyoning etakchi mamlakatlarining siyosiy boshqaruv tizimi o‘rganib chiqildi va milliy qadiryatlar hisobga olinib amaliyotga bosqichma-bosqich joriy etildi;

tarixdan ma‘lumki mustaqillikka qadar milliy siyosiy tizimda kamchiliklar talay bo‘lganligini va buning asosiy sababi milliy istiqlool yani mustaqillikning yo‘qligi, yuqoridagi islohotlarning amalga oshirishda to‘siq bo‘lganligini keng ommaga yetkazib berish tadqiqotimizning asosiy va dolzarb masalasi hisoblanadi;

davlatimiz mustaqilligining ilk kunlaridan erkin, demokratik fuqarolik jamiyatini barpo etish borasidagi siyosiy partiyalarning tashkil topishi va ularning huquqiy maqomining belgilanishi, shuningdek ko‘ppartiyaviylik tizimining shakllanishi va ularning sog‘lom raqobati asosida xalqimizning demokratik qadiryatlari hisobga olingan;

siyosiy partiyalarning davlat hokimiyati vakillik organlari saylovida ishtiroki tahlil qilinishi natijasida yurtimizda xalq nomidan ular saylab qo‘ygan vakillar qaror qabul qilinishi yillar davomida bosqichma-bosqich isloh qilinishi ko‘ga tashlanadi;

siyosiy partiyalarning jamiyat hayotida nufuzining ortib borishi, eng avvalo xalqaro huquq va tamoyillar va etakchi dunyo mamlakatlarining tajribasidan kelib chiqib modernizatsiya qilinishi bugungi kunning talabi hisoblanadi.

XULOSA

O‘tmish bilan bugungi kuni bir-biriga solishtirib, taxlil qiladigan bo‘lsak milliy mustaqillikka (1991-yil 31-avgust) qadar siyosiy tizimda juda ko‘p kamchiliklarimiz borligi ayon bo‘lib qolmoqda. Siyosiy tizimni, uning muhim subyektlardan biri bo‘lgan siyosiy partiyalarning mavqei, o‘rni va rolini tarixiy-izchillik asosida ilmiy tadqiq etish asnosida, ularning vujudga kelishi, muhim siyosiy institut bo‘lib shakllanishi, rivojlanishi va ular o‘rtasida raqobat paydo bo‘lib, ko‘ppartiyaviylik tizimiga o‘tish masalalarini ochib berish mumkin[8, 13-25].

Respublikamizda shakllangan siyosiy-partiyalar konstitutsiyaviy-huquqiy asoslarining rivojlanish tarixini taxlil etib, uni quydagi bosqichlarga bo‘lib, tadqiq etildi:

- Birinchi bosqich 1991-1995 yillar.
- Ikkinchi bosqich 1996-2006 yillar.
- Uchinchi bosqich 2007-2016 yillar.
- To‘rtinchi bosqich 2017-yildan hozirgi kunga qadar.

O‘zbekistonda ko‘ppartiyaviylik tizimining rivojlanish bosqichlarida sohada muammo va kamchiliklarni aniqlanishi natijasida ularning yechimi topish va huquqiy tomonlama takliflar berish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 30.04.2004 yildagi 617-II-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 15.02.1991 yildagi 223-XII-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Kengashi qarori, 06.02.2003 yildagi 459-II-son.
4. N.Dehqonov. O‘zbekistonda mahalliy va hokimiyati vakillik organlarining shakllanishi va rivojlanishi tarixi. Monografiya.-T.: “IQTISODIYOT”, 2015. – 156-bet.
5. N.S.Rasulova. O‘zbekiston Respublikasida siyosiy partiyalarning vujudga kelishi va rivojlanishi: muammo va yechimlar. (1991-2008 yillar) tarix fanlari nomzodlik dissertatsiyasi. Toshkent. 2010. – 13.B.
6. Sh.Sh.Yariyev. SIYOSIY PARTIYALARNING JAMOATCHILIK NAZORATINI AMALGA OSHIRISHDAGI ROLINI KUCHAYTIRISHNING NAZARIY-HUQUQIY MUAMMOLARI. Konstitutsiyaviy huquq; ma’muriy va moliya huquqi; davlat va huquq nazariyasi va tarixi Magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent – 2014.
7. Saidov A.X. Parlament nazorati nazariyasining dolzarb muammolari // Falsafa va huquq. –T., –B.6-9.; Rahimov A. Parlament so‘rovi – parlament nazorati institutining muhim yo‘nalishi // Demokratlashtirish va inson huquqlari. –T., 2007. – №2. –B. 61–63
8. Fayziyev Sh. Parlament nazoratining tushunchasi va asosiy yo‘nalishlari: huquqiy ta’minlash masalalari // Parlament nazorati: nazariya va amaliyot masalalari: Ilmiy-amaliy seminar materiallari / Mas’ul muxarrir F.X. Otaxonov. – T., 2005. –B. 13–25.